

26.46x30.26	1/2	6	עמוד	שבת	מקור ראשון - שבת	29/12/2017	61645728-9
בית מדרש לרבנים על שם שכטרמכון שכטר למדעי היהדות - 84920							

תמר קדרי

אגדת החוקר

בשל טעות בכיתוב על שדרת הספר נדחק שמו של חוקר המדרש הדגול, שנפטר לפני השלמת מהדורתו ל"בראשית רבה" ולא שרדו לו יורשים. השבוע מציינים 168 שנים להולדתו

היה עתידה של המהדורה מוטל בסכנה, ותיאודור לא היסס לשלם על החוברות הראשונות מכיסו. על ההתרגשות עם צאתה של המהדורה החדשה ניתן לקרוא בכתבתו של דוד קינסטלינגר בעיתון "המגיד" משנת 1902:

בשורת ספר - למר ד"ר תיאודור יאתה תהלה וכבוד על אשר החל להוציא לאור את המדרש היקר והקדום הנ"ל... כי ידוע הוא לחוקר נאמן בביקורת המדרש וגם מצוין בבקיאותו הנפלאה... כל רזי חכמת המדרש לא אנס ליה... ובכל הערה של ההוצאה החדשה הזאת מעשה ידי אמן... ולכן רק נבשר בפומבי, שהבראשית רבה מצא לו גואל נאמן לשמחת לבב כל הדורשים אותו.

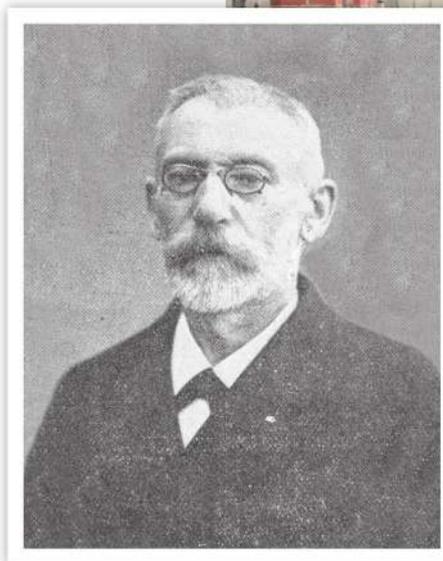
ההשקעה של תיאודור השתלמה. המהדורה החלוצית אכן הטביעה את חותמה והביאה לשינוי בתפיסה של מהדירי המדרשים. אלא שפטיירתו של תיאודור בשנת 1923 קטעה את המלאכה. האקדמיה למדעי היהדות בברלין פנתה לחנוך אלבק (1890-1972) וביקשה שייסיים את המהדורה. אלבק נענה, השלים את החסר ואף הוסיף מבוא מקיף ומפתחות חשובים. תיאודור הספיק להשלים בחייו 80% ממלאכת הההדרה והפירוש, אך נראה ששם משפחתו היה בעוכריו. בשער הספר מופיעים במלואם שמותיהם של שני החוקרים, יהודה תיאודור וחנוך אלבק, אלא שרבים טועים לחשוב כי תיאודור הוא שם פרטי, ומהדורת תיאודור-אלבק היא למעשה מהדורתו של אלבק, כך קרה שבהדרסתו החדשה של הספר בשנים האחרונות בהוצאת "שלם" נמחק שמו של תיאודור ממפעל חייו, ועל השדרה נותר שמו של אלבק בלבד.

בין מלחמות עולם

שמו של תיאודור נמחק לא רק מהכריכה של ספרו. היעדר המידע קשור ללא ספק בגורלה המר של משפחתו הקטנה, שניטלתה בין שתי מלחמות העולם וספגה מהלומות קשות. שלושת בניו של תיאודור שירתו בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה. בנו הבכור מיכאל שירת כקצין ארטילריה רגלי, וזכה לעיטור הגבורה "צלב הברזל". עניין זה לא

היה יוצא דופן. רוב המשפחות היהודיות שהתגוררו בבואנובו התגייסו לצבא הגרמני וחשו עצמן כאזרחי גרמניה. אלא שעד מהרה התחלפה התהילה באטון. מיכאל מת ממגפה קשה בשדה הקרב זמן קצר לפני סוף המלחמה בשנת 1918.

כשהסתיימה מלחמת העולם הראשונה ובואנובו הועברה לידיים פולניות, היגרו כמעט כל היהודים לאזורי הרייך. בשנת 1919, מעט לאחר שהגג את יום הולדתו השבעים, עבר תיאודור עם משפחתו לברלין, ובה נפטר כארבע שנים מאוחר יותר. משפחתו של תיאודור המשיכה להתגורר בברלין. בנו השני, הוגו,

המבנה המפואר ששימש בית כנסת הפך למרכז מסחרי. מבנה בית הכנסת בבואנובו כיום. בתמונה הקטנה: יהודה תיאודור ביום הולדתו השבעים
צילום: י"ד ווינסקי, Allgemeine Zeitung des Judentums

בזיכרון הרורות בשל מהדורתו המדעית למדרש בראשית רבה, שהיא מנכסי צאן הברזל של חקר מדעי היהדות וזוכה לתפוצה רחבה עד היום. והנה, על השדרה הכחולה החדשה והמבריקה של מדרש בראשית רבה מתנוסס באותיות מזהבות גדולות: "בראשית רבה, מהדורת אלבק". אמנם אין להמעט בתרומתו החשובה של חנוך אלבק לסיום הפרויקט הגדול, אולם האמת צריכה להיאמר - מהדורה זו הייתה מפעל חייו של יהודה תיאודור.

לפירושו המופיע בחלקו התחתון של העמוד קרא "מנחת יהודה". תיאודור שקד על המהדורה למעלה משלושים שנה ועבד עליה עד יומו האחרון. בחיפושיו אחר כתבי יד עתיקים של המדרש נסע לרחבי העולם: לונדון, אוקספורד, קיימברידג', רומא ופריז. מלחמת העולם הראשונה ערמה קשיים ולמרות זאת הוא המשיך בנחישות בעבודתו. בשל השפל הכלכלי שלאחר המלחמה

השעה כבר מאוחרת, אך אני מסרבת לוותר. עיניי סוקרות את התמונות המתחלפות על המסך. האם ייתכן שלא נותרה בירדנו אף תמונה של חוקר המדרש הדגול יהודה תיאודור, שהוציא לאור את מדרש בראשית רבה? כבר כמה שבועות שאני מחפשת בנחישות אחר התמונה. התייעצתי עם חוקרים שונים ברחבי העולם, התכתבתי עם ספרנים האחראים על ארכיונים יהודיים בארץ ובתפוצות, אפילו פניתי למשרד הפנים בגרמניה, אך ללא הועיל. האם ייתכן כי לעולם לא נדע כיצד היה נראה?

הכול החל כשהחלטתי לפרסם את סדרת מאמריו החשובה של תיאודור בתרגום מגרמנית לעברית. חשבתני שמן הראוי לפתוח את הספר בסקירה קצרה על אודות החוקר הדגול. לתדהמתי גיליתי שאני לא מוצאת חומר. אפילו ערך בוויקיפדיה לא היה בנמצא. לא תיק ארכיוני בספרייה הלאומית, לא תיעוד של מצבה, וכאמור אף תמונה של האיש או של משפחתו. כאן החלה עבודת בילוש נרחבת, ליקוט וצירוף של פיסות מידע קטנות ומפוזרות, חיפוש בארכיונים, איתור מכתבים ששרדו. עד מהרה התברר לי כי צירוף מקרים עגום של נסיבות שונות גרם לכך שזכרו של תיאודור כמעט נמחה.

שינוי בתפיסת המהדירים

הרב ד"ר יהודה תיאודור (1849-1923) היה בוגר בית המדרש לרבנים בברסלאו, ומגדולי החוקרים של מדרשי האגדה במחצית השנייה של המאה ה-19. כאיש משכיל ורחב אופקים, עבודת הדוקטור שלו כלל לא עסקה במדרש אלא ב"מושג האי-סופיות אצל קאנט ואריסטו", והיא נכתבה באוניברסיטת קניגסברג. לצד היותו חוקר שפרסם מאמרים חשובים במדרש ואגדה, הוא שימש רבה של העיירה הקטנה בואנובו שבפרובינציא הפרוסית פוזן במשך 31 שנה.

המיווג בין השכלה כללית ללמדנות תורנית התאימה כמו כפפה ליד לקהילות היהודיות בגרמניה באותה תקופה. הם ביקשו רב שהוא גם דוקטור, ותיאודור גילם באופן מושלם את השילוב בין השניים. כשהגיע לבואנובו מנתה הקהילה היהודית במקום עשרות בודדות של משפחות, אך היו בה בית כנסת מפואר, בית ספר יהודי ובית קברות. העובדה שהקהילה הייתה קטנה עוררה לא מעט תסכול, אך אפשרה לתיאודור להמשיך את עבודתו המחקרית ולהוציא לאור את מפעל חייו, המהדורה המדעית לבראשית רבה. במכתב לידידו משנת 1895 הוא כותב:

אני מודה לה' שאוכל לעבוד בעניין זה חשוב. אחרת מה היה סופי בעירי בואנובו... העבודה מרעננת אותי, גורמת לי החלפת מכתבים רחבת ידיים, ושמי ומעשי ידועים לאנשים אנשי המעלה. ואני תפילה שהשם ישמור דרכי ופועל ידי.

ניתן היה לצפות כי שמו של יהודה תיאודור ייחקק

ד"ר תמר קדרי היא מרצה למדרש ואגדה במכון שכטר למדעי היהדות. ספרה "מנחה ליהודה: יהודה תיאודור ועריכתם של מדרשי האגדה הארץ-ישראליים" ראה אור לאחרונה בהוצאת מכון שכטר למדעי היהדות ומכון ליאו בק

13.68x24.51	2/2	עמוד 7	שבֿת	מקור ראשון -	29/12/2017	61645729-0
בית מדרש לרבנים על שם שכטרמכון שכטר למדעי היהדות - 84920						

”
רבים טועים
לחשוב כי
תיאודור הוא שם פרטי,
ומהדורת תיאודור אלבק היא
למעשה מהדורתו של אלבק.
כך קרה שבהדפסתו החדשה
של הספר נמחק שמו של
יהודה תיאודור ממפעל חייו

הכיתוב שעל גבי המצבה ניסח לא אחר מאשר ליאו בק. בית הקברות המרשים עדיין עומד על תילו, אך במצבתו של תיאודור הזמן נתן את אותותיו. בעזרת שיתוף פעולה הוצה יבשות, סיוע ממומחים בינלאומיים בחקר מצבות ושיטות ביתיות כגון מריחת אדמה בין החריצים, מישוש וצילום זוויות שונות, פוענחה סוף סוף הכתובת המרשימה. על המצבה נכתב: "יהודה אתה יודוך אחיך / נפשך נקיה ואין ברוחך רמיה / ירך רב לך במנחתך / מנחת יהודה". בכיתוב שובץ הפסוק המקראי מברכת יעקב ליהודה: "יהודה אֶתָּה יוֹדוּךָ אֶחְיָה" (בראשית מט, ח), ופרפראות מברכת משה ליהודה: "יָדְיוּ רַב לֹ" (דברים לג, ז), ומתהילים: "אֵינְךָ בְרוּחוֹ מְנִיָּה" (תהילים לב, ב). הביטוי "נפש נקי" מופיע בדברי ההספד של רב המנונא בבבלי מועד קטן כה ע"ב: "רוכב ערבות שש ושמח בבא אליו נפש נקי וצדיק". נוסח המצבה מביע את ההערכה העמוקה לפועלו של תיאודור, ליושרו האקדמי ולתרומתו החשובה בכתיבת המהדורה המדעית לבראשית רבה. פירושו של תיאודור לבראשית רבה נרמז במילים החותמות: "מנחת יהודה".

נאסר בידי הנאצים בדצמבר 1938, והוחזק במחנה הריכוז זקסנהאוזן. ב־1942 הועבר במשלוח למחנה ריכוז של יהודי גרמניה בריגה ונספה שם שלושה ימים לאחר מכן. בנו השלישי, ד"ר וולטר תיאודור, ששימש כרופא בכרסלאו, הצליח לעלות לישראל בשנת 1938, התגורר בתל-אביב ונפטר ערירי. כך לא נותרו צאצאים ישירים של יהודה תיאודור שיישאו על כפיים את זכרו של המלומד הגדול ואיש האשכולות וימשיכו את מורשתו.

על רקע דברים אלה, אפשר להבין מדוע החיפוש אחר תמונתו של תיאודור הטריד את מנוחתו. איתור תמונתו של תיאודור הפך בעיני לעניין סימבולי וחשוב מאין כמותו. רציתי שלחוקר הנערץ יהיו גוף ופנים. ביקשתי לגאול אותו מתהום הנשייה, ולחקוק את זכרו בזיכרון הדורות. פנייתי למשרד הפנים הגרמני הושבה ריקם. פקיד אדיב הסביר לי שבשנת 1919, השנה שבה היגר תיאודור מבויאנובו לברלין, עדיין לא חויבו התושבים להנפיק תעודות זהות. במסגרת חיטוטי האינטרנטיים הפכתי לחברה בקבוצת הפייסבוק Old Photos Bojanowo והתכתבתי עם כמה פולנים קשישים, עד שהתברר לי כי אין להם תמונות מתקופת מלחמת העולם הראשונה. לבסוף העקשנות השתלמה. תמונתו של תיאודור התנוססה בכתבה שפורסמה לכבוד יום הולדתו השבעים בעיתון יהודי-גרמני. מן הראוי לסיים בכמה שורות מאותה כתבה, שכתב פליקס גולדמן:

גם בעיירה הקטנה בויאנובו לא נותר זכר לקהילה היהודית, ואין מצבת זיכרון המנציחה את החיים התוססים שהיו בה. בבויאנובו לא מתגוררים כיום יהודים. המבנה המפואר ששימש כבית כנסת הפך למרכז מסחרי. גם לבית הקברות היהודי אין זכר, והוא משמש כשטח חקלאי בבעלות פרטית.

המידע הארכיוני שנמצא שרד בזכות ההתכתבות הענפה שהייתה לתיאודור עם חבריו החוקרים ששמרו את מכתביו: שלמה בובר, אהרון ילינק, י"נ אפשטיין ועוד. כך לדוגמה בארכיון שלמה בובר שבספרייה הלאומית מצויים שבעים ושמונה מכתבים ששלח תיאודור לשלמה בובר. על הקשר החם ביניהם יעידו שורות הפתיחה שכותב תיאודור באחד המכתבים: "לכבוד אחובי וחביבי כאב לי באהבתו ורבי בחכמתו ובתורתו, עושה צדקה בכל עת לעניי הדעת ולזעירי דחברי מוהר"ד שלמה, ושלמו לא יסור נצח".

מסע בעקבות תמונה

המצבה של תיאודור עמדה כמעט ללא כל דורש במשך כמאה שנה, ונותרה אכולת טחב ומכוסה אוזב, עד כי המילים שעל גביה נמחקו ולא ניתן היה כמעט לפענחן. תיאודור הלך לעולמו בגיל שבעים וארבע ונקבר בחלקת המוכוברים בבית העלמין היהודי ברובע וייסנוזה בברלין, לצד אנשים ידועיים כגון הפילוסוף הרמן כהן, המלחין והחזן לואיס לבנדובסקי והסופר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן גוריון). המצבה עוצבה על פי סגנון התקופה בידי האדריכל היהודי המהולל אלכסנדר ביר, ואת

מי שמכיר את תיאודור, מי שהיה לו התענוג להכיר מקרוב לא רק את למדנותו אלא גם את אישיותו הנעימה, את ההומור שלו שהיה כה מקורי ומרענן, את היושרה והחברותיות שלו, יאחל בוודאי לאיש זה שיזכה לראות בקרוב את הכתר של עבודת חייו על ידי הופעתה של החוברת האחרונה [של מדרש בראשית רבה]... ולוואי והדורות הבאים של העוסקים במדעי היהדות ימשיכו לצעוד בדרך שהוא נכנס אליה עם אותה נאמנות ואותה הצלחה. זה יהיה בשבילו בוודאי השכר הנאה ביותר! ●